

Şövqi Quliyev
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, i.ü.f.d.
Ramil Əsgərov
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası

REGIONAL İQTİSADI İNTEQRASIYANIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə iqtisadi integrasiya – ölkələr və xalqlararası iqtisadi əlaqələri genişləndirmək forması kimi vahid birlik halında göstərilmişdir. İqtisadi integrasiyanın ən inkişaf etmiş nümunəsi kimi Avropa Birliyi göstərilmiş və bu birliyin hansı mərhələlərdən keçdiyi qeyd edilmişdir. Məqalədə sərbəst ticarət zonası, gömrük birliyi, ümumi bazar, tam iqtisadi birlik formaları, onların mahiyyəti və xüsusiyyətləri verilmiş, NAFTA və ASEAN kimi integrasiya bloklarının oxşar və fərqli cəhətləri araşdırılmışdır.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən etibarən dünya iqtisadiyyatında qloballaşma prosesi sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Bunun əsas səbəbi; ölkələr arasında elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı, ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və sürətlənməsi, kapitalın və maliyyə axınlarının sərbəstləşməsi və s. göstərmək olar. Qeyd edilən amillər təbii olaraq ölkələr arasında milli sərhədlərin tədricən silinməsinə, vahid bir məkanda integrasiya meyillərinin güclənməsinə və bütövləşməsinə səbəb olmuşdur.

İqtisadi integrasiyanın nəzəri əsasları

İqtisadi integrasiya ölkələr və xalqlararası iqtisadi əlaqələri genişləndirmək forması ilə dərinləşir və vahid bir birlik kimi çıxış edir. Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda iqtisadi integrasiyaya müxtəlif təriflər verilir. Verilən bu tərifləri, fikrimizcə, aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar: iqtisadi integrasiya – ölkələrin dərin və sabit qarşılıqlı əlaqələr, milli təsərrüfatlar arasında əmək bölgüsü, müxtəlif səviyyə və formalarda təkrar istehsal strukturları arasında qarşılıqlı təsir əsasında siyasi və iqtisadi birliyi. İqtisadi integrasiya – mürəkkəb tarixi prosesdir və o heç də yeni bir fenomen deyil. Marko Polonun yeddi əsr öncəki səyahətlərindən bəri global iqtisadi integrasiya – xarici ticarət, istehsal amillərinin hərəkəti və iqtisadi cəhətdən zəruri bilgi və texnoloji mübadiləsi artan əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Tarix boyu bu proses heç də həmişə rəvan olmamış və heç də həmişə integrasiya etmiş tərəflər üçün səmərəli olmamışdır. Lakin bunlar istisna hallar olmuşdur. Tarixdə bəzi dezintegrativ prosesləri: məsələn, Roma İmperiyasının dağılması, ötən əsrdə iki dünya müharibələri arasındakı dövrü çıxmaq şərtlə dünyanın müxtəlif cəmiyyət və dövlətləri arasında iqtisadi integrasiya meyilləri, ümumən, güclənmişdir [1, s.44].

İqtisadi integrasiya istehsal amillərinin qeyri-bərabər paylanmasından və əmək bölgüsündən doğan bir hal kimi də qiymətləndirilə bilər. Bu fikrə iqtisad elminin klassikləri müəyyən dərəcədə izah vermişlər. Belə ki, Adam Smit öz əsərində “əgər ticarətdə bir ölkə digərinin mallarına qarşı gömrük rüsumu tətbiq etməzsə, lakin üçüncü ölkələrə qarşı rüsum tətbiqini davam etdirsə, bu zaman ölkə və istehsalçıları bu cür siyasətdən faydalanarlar [2, s.6]. “Klassiklər həmçinin belə bir qənaətə gəlmişlər ki, xarici iqtisadi əlaqələr öz müxtəlif formalarında cəmiyyətdə dövlətlər və xalqlar arasında əmək bölgüsündən doğur. Xarici bazarlarda satış üçün məhsul istehsalına istehsal resurslarının cəlb olunması istehsalın beynəlxalq ixtisaslaşmasını müəyyən edir. Beləliklə də, idxal hesabına istehlakı artırmaq və daha səmərəli etmək imkanı yaranır. İngilis iqtisadçısı Torrens belə hesab edir ki, ölkələr arasında optimal tarif tətbiqi zəruridir. Sərbəst ticarətin əleyhinə çıxmış və onun siyasi asılılıq yarada bilməsini söyləmişdir [3, s.41]. Bir sıra alimlər belə hesab edir ki, iqtisadi integrasiya üzv ölkələr arasında yeni əmtəə axınları doğurur ki, bu da idxal olunan malların bahalı olması və yüksək texniki-tərəqqiyə malik olan avadanlıqların istehsalı ilə bağlıdır. Nəticə etibarilə integrasiya istehsalı artmaqla bir tərəfdən üzv ölkələrin rifahını yüksəldir və digər tərəfdən beynəlxalq ixtisaslaşmanı dərinləşdirir [4, s.11].

Təcrübə göstərir ki, bəzən ölkələr birtərəfli qaydada ticarəti sərbəstləşdirməklə də yüksək nəticələr əldə edə bilər. Bununla da bu ölkə “integrativ” üstünlüklər qazanmaqla, qrup məhdudlaşmasına məruz qalmır.

İqtisadi integrasiya, hər şeydən əvvəl, ümumi bir məqsədə birgə nail olmağa imkan verir. Bu məqsədlər çeşidli ola bilər: istehsalın həcmünün artırılması, məşğulluğun yüksəldilməsi, əhalinin maddi rifahının artımı və s. Məhz bu mövqedən çıxış etsək onda, gömrük birliyinin ticarətin sərbəstləşdirilməsi qarşısındakı üstünlüklərinin yüksək olduğunu görmək olar. Təcrübə göstərir ki, bəzən ölkələr istehsal amillərinin məhdudluğu səbəbindən integrasiyaya meyil edirlər. Integrasiyaya girməklə onlar istehsalın artımına nail ola bilərlər.

Məşhur Amerika iqtisadçısı Paul Krugman hesab edir ki, insanların daha yaxın iqtisadi integrasiyadan əldə edə biləcəkləri fayda haqda təsəvvür və anlayışları tədricən yaranan təcrübəyə əsaslanır ki, bu da daha ucuz nəqliyyat və kommunikasiya vasitələrinin mövcudluğu faktına dayanır [5, s.950-959]. Əvvəla, nəqliyyat və kommunikasiya texnologiyasının inkişafı mal və xidmətlərin, istehsal amillərinin və zəruri bilgi və texnologiyaların ötürülməsi və nəqli dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa başlamışdır. İkinci, insanlar və ya xalqlar tədricən nəqliyyat və kommunikasiya xərclərinin azalması faktına əsasən yaxından iqtisadi integrasiyadan qazanıla biləcək faydanı dərk etməyə başlamışlar. Üçüncü isə, cəmiyyətin təsiri iqtisadi integrasiya addımlarını müəyyənləşdirməyə və onun cəhətlərini cizməyə başlamışdır.

Bir daha qeyd etməliyəm ki, yuxarıda qeyd olunan yanaşma və fikirlərin heç biri tam və konseptual nəzəriyyəyə xarakteri daşmır və yalnız elmdə iqtisadi integrasiya barədə mövcud olan fikirlərdir.

Azərbaycan iqtisadçısı Əvəz Bayramov regional iqtisadi integrasiyaya elmdə mövcud olan müxtəlif çoxsaylı fikir və yanaşmaları sxematik olaraq aşağıdakı kimi sistemləşdirmişdir (Sxem 1) [3, s.42-43].

Şxem 1. İqtisadi integrasiyaya yanaşmaların ümumi təsnifatı.

Əminliklə demək olar ki, əmək bölgüsü, xarici ticarət və ümumilikdə xarici iqtisadi əlaqələrin (XİƏ) inkişafı ölkələrin qarşılıqlı asılılığını artırmaqdadır. Bu asılılıq ölkələri öz iqtisadiyyatlarını, iqtisadi siyasətlərini yaxınlaşdırmağa, uzlaşdırmağa vadar etmişdir ki, bu da XİƏ-in ən yüksək forması olan regional iqtisadi integrasiyaya keçməsi ilə nəticələnmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi integrasiya həm mikro – firma, müəssisə səviyyəsində, həm də makro – dövlətlər, regionlar səviyyəsində baş verir.

İqtisadi integrasiyanın genişlənməsini şərtləndirən amilləri bu cür müəyyən etmək olar:

- XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlləri üçün istehsalın beynəlmilləşməsi və yeni tip beynəlxalq inhisarların yaranması;

- istehsal əlaqələrinin firmalar arasında sıx qarşılıqlı təsir yaratması ilə müşayiət olunmaqla beynəlxalq əmək bölgüsündə struktur irəliləyişləri;

- bazarın və istehsalın beynəlmilləşməsini yeni səviyyəyə yüksəldən elmi-texniki inqilab;

- milli iqtisadiyyatların açıqlığı və ticarətin sərbəstliyi.

Regional iqtisadi integrasiyanın istiqaməti və xarakteri hər zaman üç fundamental amilin təsiri altında formalaşmışdır [6, s.198]:

1. insanların miqrasiyası;
2. mal və xidmət ticarəti;
3. kapitalın hərəkəti və maliyyə bazarlarının integrasiyası.

Ənənəvi olaraq, iqtisadçıların çoxu mal və xidmətlərin beynəlxalq ticarətini iqtisadi integrasiyanın başlıca mexanizmi kimi qəbul edirlər. Yəni, əgər istehsal amillərinin qiyməti arasında fərq olmasa, mal və xidmətlərin ölkələrarası axımından da heç bir fayda əldə etmək olmayacaq. Lakin D. Rodrik göstərir ki, bu fərqlərin olmaması mümkün deyil, çünki ticarət maneələri mövcuddur [7, s.177-186].

Təcürbə göstərir ki, bu maneələr iki formada təzahür edir:

1. Təbii maneələr – nəqliyyat və mallar haqda informasiya xərcləri;
2. Süni maneələr – tariflər, kvotalar və s. kimi dövlətin siyasi müdaxilələri.

Regional integrasiya müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatlarının könüllü, bərabərhüquqlu, qarşılıqlı əlverişli əsaslarda qarşılıqlı təsiri və nüfuzu prosesi kimi baş verməlidir. Lakin bu, şübhəsiz ki, yuxarıdakı şərtləri ödəməklə həyata keçməlidir, əks halda integrasiya iqtisadi durumun pisləşməsinə, böhranın yaranmasına, hətta siyasi sabitliyin pozulmasına səbəb ola bilər.

Hazırda dünyada onlarla integrasiya qruplarının mövcudluğuna baxmayaraq, onların məqsədləri əsasən eynidir – mal dövriyyəsinin artımı, xərclərin azalması və mənfəətin artması kimi iqtisadi üstünlüklərin əldə olunması. Integrasiya üzv ölkələr arasında ticarət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması və xarici ticarət istiqamətində birgə siyasətin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Integrasiya birliyinə üzv ölkələrdə iqtisadiyyatda struktur islahatlarının aparılması zəruri şərt-dir. Belə ki, üzv ölkələrin iqtisadiyyatlarının müxtəlif sahələri bir-birilə uyğun şəkildə yenidən qurulmalı, daha səmərəli iqtisadi strukturlar yaradılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox dövrlər üçün iqtisadi səmərə deyil, həmçinin siyasi, mədəni, hərbi sahələrdə əməkdaşlığı genişləndirmək kimi məqsədlər daha önəmlidir.

Məsələn, Avropanın tarixən ümumi ticarət-iqtisadi bazaya malik olması hər zaman onun tarixində bütün hadisələrin gedişatında, o cümlədən II Dünya müharibəsindən sonra Avropa ölkələrinin iqtisadi integrasiyaya başlamalarında da öz müstəsna rolunu oynamışdır.

R.İ.Xacəyulov göstərir ki, çağdaş dünyada “ikili” integrasiya meyilləri müşahidə olunur [8, s.571].

1. bir tərəfdən transmilliləşmə və qloballaşmadan doğan beynəlxalq iqtisadi integrasiya;
2. digər tərəfdən, hələ ötən əsrin əllinci illərindən müəyyən institusional formalarda inkişaf edən ənənəvi regional integrasiya.

İqtisadi integrasiyanın müasir xüsusiyyətləri

Çağdaş dünyada iqtisadi integrasiya prosesi, özünün müxtəlif təzahür formalarında xarici iqtisadi əlaqələrin (XİƏ) ən yüksək forması kimi genişlənməkdə və getdikcə dünyanın daha böyük ərazilərini əhatə etməkdədir. Bütövləşməyə meyil edən dünya təsərrüfatı öz inkişafında yeni çalarlar qazanır ki, bu da öz əksini integrativ proseslərdə açıq şəkildə tapır. XİƏ-in çağdaş durumu milli iqtisadiyyatların asılılığının güclənməsi, XİƏ-in milli iqtisadiyyatda rolunun durmadan artması ilə müşayiət olunur və bununla da iqtisadi integrasiyanın üstünlükləri ortaya qoyulmuş olur.

Integrasiya prosesini müəyyən inkişaf etmiş ölkələr çərçivəsində qapatmaqla o, dünya bazarının çağdaş qloballaşma meylinə ziddiyyət təşkil edir. Beləliklə, dünya iqtisadiyyatında müxtəlif inkişaf səviyyəli ölkələrin bir tərəfdən bir-birləri ilə yaxınlığa meyil etmələri, digər tərəfdən integrasiya proseslərinin regional xarakteri paralel olaraq inkişaf etməkdədir. Lakin regional integrasiya bloklarının inkişaf meyilləri onu söyləməyə əsas verir ki, dünya təsərrüfatının bütövləşməsi prosesi qarşısızalmaz obyektiv bir prosesdir. Sübut olaraq genişlənməkdə olan AB-i göstərə bilərik. Yarandığı zaman yalnız 6 üzvü olan bir qurumun üzvlərinin sayı bu gün 20-ni ötmüşdür [9].

İqtisadi integrasiyanın aşağıdakı əsas formaları fərqləndirilir:

1. **Sərbəst ticarət zonası**, iştirakçı ölkələrin öz aralarında ticarət maneələrini aradan qaldırmasını, lakin üçüncü ölkələrə onların tətbiqini nəzərdə tutur. Belə zonada iştirakçı ölkələr arasında gömrük nəzarəti saxlanılır. Onun məqsədi – zonaya üzv olan qonşu dövlətlərin sərhədində nisbətən aşağı gömrük dərəcələri ilə əlaqədar üçüncü ölkələrdən daxil ola biləcək malların qarşısını almaq və ya uyğun qaydada vergiyə cəlb etməkdir.

2. **Gömrük birliyi (GB)** üzv ölkələrin öz aralarında ticarət maneələrini aradan qaldırmaları ilə yanaşı üçüncü ölkələrə qarşı vahid maneələrin tətbiqini nəzərdə tutur. Beləliklə də, üzv ölkələr arasında gömrük xidməti öz əhəmiyyətini itirmiş olur. Göründüyü kimi, GB üzv ölkələr arasında ticarətin təşviqinə və səmərəliliyinin artmasına səbəb olur. Lakin bu heç də o demək deyil ki, GB-nin təsiri birmənalıdır; müşahidələr göstərir ki, bu cür birliyin öz mənfi cəhətləri də vardır. Bu fikir paradoksal səslənə bilər, belə ki, ölkələr arasında baryerlərin aradan qaldırılması sərbəst ticarət istiqamətində aşkar bir addımdır. GB-nin fəaliyyət mexanizminin araşdırılması göstərir ki, onun yaradılmasından fayda ticarət dövriyyəsinin artmasında, zərər isə azalmasında əks olunur. Başqa sözlə desək, GB üzv ölkələrdə maddi rifahı ticarət dövriyyəsinin artımı qədər yüksəldir, azalması qədər endirir. Qərbi Avropa integrasiyasının müşahidəsi GB-nin nəticələrini praktiki qiymətləndirilməsinə imkan verir. Hələlik dünyanın aparıcı iqtisadçılarının fikrincə, GB düzgün prinsiplər üzərində qurularsa, uğurlu fəaliyyət göstərir, belə ki, ticarət dövriyyəsində artma meyilləri azalmanı üstələyir. AB-nin yaranması ümumilikdə dünya iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərdisə də, bəzi ölkələrin iqtisadiyyatında mənfi təsirlər də müşahidə olundu. Belə ki, məsələn, ABŞ və Kanada Avropa bazarlarının bir hissəsini itirmiş oldular. AB içində Niderland və Almaniya idxal rüsumlarını ümumi birlik səviyyəsinə qədər yüksəldərək özlərini bir sıra ticarət üstünlüklərindən məhrum etmiş oldular.

3. **Ümumi bazar** birlik daxilində sərbəst ticarətlə bərabər bütün istehsal amillərinin də sərbəst hərəkəti deməkdir. Məsələn, yenə də Avropa İqtisadi Birliyi və ya Avropa Ümumi Bazarını göstərmək olar.

4. **Tam iqtisadi birlik** üzv ölkələrin öz iqtisadi siyasətlərini, həmçinin ticarət və istehsal amillərinin hərəkəti ilə bağlı siyasətlərini eyniləşdirmələri deməkdir. Bu cür birliyin üzvləri aşağıdakıları etməlidirlər:

- Ticarətdə bütün rüsum və kvotaları qarşılıqlı şəkildə aradan qaldırmalı;
- Ümumi bazarla digər dövlətlər arasında mal idxal-ixracını eyni cür tənzimləməli;
- Ümumi maraq kəşb edən məsələlərin həlli istiqamətində vahid siyasət yürütməli.

Mövcud dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi integrasiyanın bütün üzv ölkələr üçün əlverişli olması üçün aşağıdakı şərtlərə əməl olunması zəruridir [10, s.196]:

- Ölkələrin iqtisadi siyasətləri oxşar olmalıdır;
- Valyuta sistemləri yaxın, valyuta kursları isə sabit olmalıdır;
- İqtisadi sistemlər, sosial və siyasi quruluşlar oxşar olmalıdır.

Məlum olduğu kimi regional iqtisadi integrasiyanın bütün mərhələlərindən keçmiş və ən mü-tərəqqi integrasiya bloku kimi AB çıxış edir.

1957-ci ildə Qərbi Avropanın altı ölkəsi – AFR, Fransa, İtaliya, Belçika, Niderland və Lüksemburq arasında Avropa İqtisadi Birliyinin (AİB) yaradılması haqda müqavilə imzalandı ki, 1958-ci ildə də bu müqavilə rəsmiləşdirildi. Bir az sonra, 1960-cı ildə AİB-ə əks təsir olaraq Avropa Sərbəst Ticarət Assosiasiyası (ASTA) yaradılır. Bu quruma digər yeddi Qərbi Avropa dövləti – Böyük Britaniya, Avstriya, Danimarka, Norveç, Portuqaliya, İsveç və İsveçrə üzv olur.

Yarandıqları gündən bəri AİB ASTA-ya nisbətən daha səmərəli fəaliyyət qura bilmişdi. 70-80-ci illərdə bu iki birlik arasında münasibətlər və qarşılıqlı təsir intensivləşməkdə idi.

1984-cü ildə Avropa Parlamenti Avropa Birliyinin yaradılması layihəsini qəbul etdi və onun bazasında birlik miqyasında ümumi bazarın yaradılmasının konkret planını – “Ağ kitab”ı işləyib hazırladı. 1986-cı ildə AİB-ə üzv olan ölkələr Roma müqaviləsini tamamlayan anlaşmaları və ya “Vahid Avropa Akti”ni imzaladılar. Aktda birlik daxilində sərhədsiz bazarın yaradılması üzrə konkret və mərhələli tədbirlər öz əksini tapdı və həmçinin “Ağ kitab” da onun tərkib hissəsinə çevrildi.

Vahid Avropa Aktının vacib bir aspekti o oldu ki, burada beynəlxalq qurumlar çərçivəsində qərarların qəbulu ilə bağlı məsələlərə xüsusi diqqət verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, AB-nin integrasiyanın hər mərhələdə uğurlu inkişafının səbəblərindən biri qanunvericilik bazasının və digər hər hansı parlament ratifikasiyası tələb edən qanun, normativ aktların vaxtında, ləngimədən müzakirə və qəbul olunmasıdır. Məsələn, Rodos sessiyasında bəlli oldu ki, artıq 1992-ci ilin sonuna qədər ümumi bazar yaradılması üçün zəruri qanunvericilik bazasının 50%-dən çoxu artıq hazırmış.

1990-cı ildə AİB və ASTA arasında vahid Avropa iqtisadi məkanının yaradılması haqda mühüm bir razılaşma imzalandı. Bu razılaşma iki integrasiya bloku arasında mövcud bütün ticarət maneələrinin aradan qaldırılmasını, dövlət sifarişlərinin verildiyi zaman AİB və ASTA ölkələri korporasiyalarına bərabər imkanların yaradılmasını, milli korporasiyalara hər hansı üstünlüklərin verilməməsini və texniki norma və standartların eyniləşdirilməsini nəzərdə tuturdu.

AB-nin tarixinə xronoloji ardıcılıqla baxılarsa, görmək olar ki, o, öz inkişafında bir neçə mərhələdən keçmişdir.

1950-70-ci illəri əhatə edən mərhələ AİB ölkələri arasında ticarət maneələrinin aradan qaldırılması, ticarətdə vahid gömrük tariflərinin tətbiqi, üçüncü ölkələrə qarşı vahid gömrük siyasətinin yeridilməsi ilə səciyyələnir. Gömrük ittifaqı daxilində həmçinin kapital və əmək qüvvəsinin də sərbəst şəkildə hərəkətinin təminatı da vacib hadisə kimi qeyd olunmalıdır. 60-cı illərdən vahid kənd təsərrüfatı siyasətinin yeridilməsi qərara alınır. Bu siyasət məzmunca aqrar sferanın ümumi istiqamətlərinin bəlli edilməsi planını, struktur islahatlarının həyata keçirilməsini, AİB-də aqrar sektorun tənzimlənməsi məqsədilə ümumi aqrar fondun yaradılmasını və kənd təsərrüfatı məhsullarına vahid qiymət tətbiqini əhatə edirdi.

1970-85-ci illər AB-nin tarixində nisbətən problemli mərhələ oldu. Belə ki, bu illər durğun və böhranlı illər kimi səciyyələnir. Birlik ölkələrinin əksəriyyətində istehsalın həcmi azalır və üzv ölkələrin inkişaf templərindəki fərqlər nəzərəcarpan dərəcədə böyük olmuşdur. Bu mərhələdə 1979-cu ildə Avropa valyuta sisteminin işə salınması və Avropanın regional valyutasının – EKYU-nun (ECU – European Currency Union) tətbiqi əhəmiyyətli hadisə oldu. EKYU-nun tətbiqində əsas məqsəd ABŞ dollarına əks təsir yaratmaq, Qərbi Avropa ölkələrinin dünyanın yeni siyasi-iqtisadi durumuna uyğun ümumi maliyyə strategiyasını işləmək və onu Beynəlxalq Valyuta Fondu çərçivəsində gerçəkləşdirmək idi [11, s.213].

1985-94-cü illər AİB üçün sabit və sürətli inkişaf illəri oldu. 1 iyul 1987-ci ildə “Vahid Avropa Aktı”nın təsdiqi bu mərhələnin ən mühüm hadisəsidir. Bu aktla üzv dövlətlər öz son ümumi məqsədlərini – siyasi və iqtisadi birliyi nəzərdə tutan Avropa Birliyinin yaradılması rəsmiləşdirdilər. Aktla AB-nin təməl məqsədi “daxili sərhədləri olmayan vahid bazarın yaradılması” kimi qeyd olunur. 1992-ci ildə bu məqsədə nail olundu.

Ən nəhayət, 1992-ci ilin fevral ayında Maastrixtdə AİB-nin 1 yanvar 1994-cü ildən etibarən AB adlandırılması qərara alındı.

AİB daxilində integrasiya prosesi uzun illər ərzində Qərbi Avropa ölkələrinin razılaşdırılmış iqtisadi siyasət yeritmələri nəticəsində gerçəkləşə bildi. Söhbət, ilk növbədə, üçüncü ölkələrə qarşı ümumi kənd təsərrüfatı və ticarət siyasətinin tətbiqindən gedir.

Nisbətən uğurla inkişaf edən integrasiya bloklarından biri də NAFTA-dır (North America Free Trade Association – Şimali Amerika Sərbəst Ticarət Assosiasiyası). Bu blok 1994-cü ildə ABŞ, Kanada, Meksika arasında yaradılıb.

Hələ XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq ABŞ-la Kanada arasında iqtisadi əlaqələrin getdikcə güclənməsi onlar arasında sərhədlərin yumşalmasına səbəb olmuşdur. Bu proses uzun illər inkişaf etdi və nəticədə bu 1988-ci ildə ABŞ və Kanada arasında sərbəst ticarət haqda müqavilə imzalandı. 1992-ci ildə Meksika da bu müqaviləyə qoşuldu. Reallaşma mexanizmi baxımından fərqli olmasına baxmayaraq ilkin ideyasına görə NAFTA AİB tipli bir quruma çevrilməlidir - əvvəlcə işçi qüvvəsi, mal və kapitalın ümumi bazarının yaradılması, üzv ölkələrin istehsal sferalarının birləşərək bir-birini tamamlaması və bununla da üç ölkənin vahid təsərrüfat kompleksinin yaradılması baş ver-

məlidir. Nəzərə alsaq ki, NAFTA çox böyük bir iqtisadi gücdür, o zaman burada baş verən proseslərin nəinki Şimali Amerika regionu, həmçinin bütünlükdə dünya iqtisadiyyatı üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu görə bilərik.

Təsəvvür üçün qeyd etməliyik ki, hazırda NAFTA-nın illik mal və xidmət istehsalının həcmi təxminən 3 trln. ABŞ dollarıdır və dünya ticarətinin təqribən 20% bu təşkilatın payına düşür [12, s.75-77].

NAFTA-da integrasiya prosesləri AB-dən bir sıra prinsipial fərqlərə malikdir. Birincisi, bu iki integrasiya birliyinin inkişaf modelləri bir-birindən fərqlənir; əgər AB-də integrasiya yuxarıdan aşağıya, yəni öncə hökumətlər səviyyəsində, sonra onun ayrı-ayrı orqanları və daha aşağı səviyyələrdə həyata keçirmiş NAFTA-da isə bu proses əksinə, mikrosəviyyədən başlamış - əvvəlcə ölkələrin şirkət və korporasiyaları arasında baş verən integrativ proseslər tədricən daha yüksək - hökumət səviyyəsinə yol tapmışdır. İkincisi, NAFTA-da ABŞ mütləq üstün mövqeyə malikdir və məzmunca integrasiya bu dövlət ətrafında baş verir. Bundan başqa Kanada və Meksika arasında iqtisadi əlaqələrin zəifliyi və o qədər də sağlam olmaması NAFTA-nın inkişafında öz əksini tapır. Qeyd etmək lazımdır ki, iki ölkənin korporasiyaları bir çox hallarda əsasən ABŞ bazarı uğrunda ciddi rəqabət aparırlar.

AB-dən fərqli olaraq, NAFTA-da dövlətlərarası tənzimləmə orqanları zəif inkişaf etmiş, dövlətüstü orqanlar isə heç yaranmamışdır. Dünyanın aktiv integrativ proseslərlə səciyyələnən regionlarından biri də Asiya-Sakit Okean (ASO) hövzəsidir. Ümumi məlumat üçün qeyd edək ki, bu region dünya iqtisadiyyatında güclənməkdə olan mövqeyə malikdir. Belə ki, insan potensialı 3.5 mlrd nəfəri adlayan ASO regionunun payına bu gün dünya üzrə ümumi məhsul istehsalının təxminən 56%-i, ticarət dövriyyəsini isə 45%-i düşür [11, s.215].

İntegrativ meyillərin güclü olması ilə yanaşı, bu proseslərin ASO regionunda bir sıra inkişaf spesifikasikləri vardır.

Əsas cəhətlərdən biri həm nisbətən inkişaf etmiş, həm də hələ inkişaf edən ölkələrin eyni dərəcədə cəlb olunmasıdır. Əgər dünyanın digər regionlarına nəzər salsaq, görürük ki, integrasiya bir qayda olaraq, təxminən eyni inkişaf səviyyəli ölkələr arasında yaranır. Lakin ASO regionunda kifayət qədər fərqli inkişaf səviyyəli ölkələr arasında integrasiya müşahidə olunur.

İntegrasiyanın bir tərəfdən region ölkələrinin firma və korporasiyaları səviyyəsində, digər tərəfdən isə daha çox ayrı-ayrı subregionlar səviyyəsində inkişaf etməsi bu regionun spesifik cəhətidir.

Həmçinin, dinamik integrasiya meyilləri ilə yanaşı, onların təşkilati cəhətdən səviyyəsi aşağı olaraq qalmaqdadır. Yaponiyanın bu regionda gedən integrasiya proseslərində əlahiddə rolu vardır. Lakin son illərdə “4 Asiya pələngi”, ABŞ və Çinin rolu xeyli artmaqdadır.

Bu regionda lider-blok kimi ASEAN – Cənub-Şərqi Asiya ölkələri assosiasiyası çıxış edir. Bu blok 1967-ci ildə Bruney, İndoneziya, Malaziya, Filippin, Sinqapur və Tailand dövlətləri arasında yaradılmış və 1995-ci ildə bu sıraya Vyetnam da qoşulmuşdur. Üzv ölkələr 1992-ildə birlik daxilində 2008-ci ilədək mərhələli şəkildə tarifləri endirməklə sərbəst ticarət zonası yaratmaq haqda razılığa gəlmişlər.

Aparılan araşdırmalara əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, iqtisadi integrasiya iqtisadi proseslərin beynəlmilləşməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün nəticəsi kimi meydana gəlmişdir. İqtisadi integrasiyanın nəhəng daşıyıcıları transmilli korporasiyaların və hazırkı inkişaf etmiş integrasiya bloklarını formalaşdırmış investisiya axınları çıxış edir.

İqtisad elmində iqtisadi integrasiya fenomeninə müxtəlif baxış və hipotezlərin mövcudluğuna baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, vahid, qəbul olunmuş nəzəriyyə mövcud deyil. Öz növbəsində integrasiya edən ölkə üçün bu fenomenin müsbət və mənfi cəhətləri sualı da açıq olaraq qalmaqdadır.

Açar sözlər: integrasiya, xarici iqtisadi əlaqələr, Avropa Birliyi, sərbəst ticarət zonası, gömrük birliyi

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Crafts Nicholas Globalization and Growth in the Twentieth Century (IMF Working Paper WP00/44) Washington D.C.: International Monetary Fund, March 2006
2. Adam Smith Wealth of nations, Vol. 4, 1776 page 6
3. Bayramov Ə.İ. Regional İqtisadi İntegrasiya: nəzəriyyə və praktika. Bakı: 1997
4. Щербанин Ю.А., Рожков К.Л., Рыбалкин В.Е., Фишер Г. Международные Экономические Отношения: интеграция. М.: ЮНИТИ, 1997, с.10-11
5. Krugman P. Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade (American Economic Review) December-1980, p.950-959
6. Mussa M., Morris G. The İntegration of World Capital Markets Kansas city, Missouri: 1993
7. Rodrik D. How Far Will Economic Integration Go? (Journal of Economic Perspectives) p.177-186
8. Хасбулатов Р.И. Мировая Экономика. Часть I. М.: 2001, с.571
9. www.europa.eu.int
10. Чжен В.А. Рынок и открытая экономика. Ташкент: 1997, с.196
11. Мировая экономика: введение во внешнеэкономическую деятельность (под редакцией А.К.Шурканиной и Н.С.Цыпиной), М.: 2002, с.213
12. World Economic Survey Vol.1, 2004, p.75-77

**Шовги Кулиев
Рамиль Аскеров**

ОСОБЕННОСТИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Резюме

В статье экономическая интеграция рассматривается как единая форма расширения экономических отношений между стран и народов. Евросоюз и этапы его развития рассматриваются как пример экономической интеграции. В статье исследуются сущность, формы и особенности свободной торговой зоны, таможенного союза и др. Исследуются общие и отличительные черты таких интеграционных блоков, как НАФТА и АСЕАН.

Ключевые слова: интеграция, внешне экономические отношения, Европейский Союз, зона свободной торговли, таможенный союз

Shovqi Quliyev, Ramil Asgarov

CHARACTERISTICS OF REGIONAL ECONOMIC INTEGRATION

Summary

Economic integration is shown as a single form of expansion of economic relations among countries and peoples. European Union and the stages of its development are seen as an example of economic integration. The essence, forms and characteristics of a free trade area, customs union and others are investigated in the article. The common and distinctive features of the integration blocks, as NAFTA and ASEAN are also investigated in the article.

Keywords: integration, external economic relations, European Union, free trade area, custom union